

İnkişaf anlayışını assosiasiya edən "demokratiya" ilk dəfə Fukidid tərəfindən Qədim Yunanıstanda işlədilmişdir. "Xalqın iradəsi" mənasını ehtiva edən bu söz, işlədildiyi andan bəşəriyyət üçün aktual və arzuolunanları ifadə edən bir anlayış olub. Dövlətin idarə edilməsində xalqın iradəsinin ifadə olunmasının əsas amil olduğunu nəzərdə tutan demokratiyanı yalnız bir dövlət idarəçiliyi forması kimi qəbul etmək düzgün deyildir. Demokratiya, həmçinin, hər hansı bir cəmiyyətin siyasi mədəniyyət və həyat tərzilə sıx əlaqədar olan məsələdir.

Demokratiya - xalq suverenliyinə əsaslanan, xalq hakimiyyəti prinsipini meyar götürən, əsas dövlət orqanlarının seçki nəticəsində formalaşmasına və bunlara xalq tərəfindən nəzarət edilməsinə, dövlətin idarə olunmasında bərabərliyə və qərarların çoxluq tərəfindən qəbul olunmasına istinad edən, cəmiyyətin və cəmiyyət-vətəndaş münasibətlərinin müəyyən dəyərlər sistemində və dünyagörüşünə əsaslandığı ictimai quruluşdur. Bir siyasi sistem olaraq demokratiyanın fundamental prinsipi insan haqlarının müdafiə edilməsidir, demokratiyanın əsaslandığı bütün digər anlayış və normalar isə bu prinsipin üzvi davamıdır. Əlbəttə, demokratiyanın bu cür açıqlanmasında qarşı mövqelər də mövcud olub - əvvəllər də, indi də. Nəhəng dünya filosofu Aristotel və görkəmli rus müfəkkiri N.A.Berdıyayevi xatırlatmaq kifayətdir. Hətta, məsələn, N.Berdıyayevin məşhur "Müasir dünyada insan taleyi" əsərində belə fikir də səslənir: "Faşizm, demokratiyanın son həddə çatmış nəticələrindən biridir. Hələ onu da söyləmək olar ki, faşizm - xalqın suverenliyi haqda J.J.Russo təliminin nəticələrindən biridir. Demokratiya, yəni, tərifinə müvafiq olaraq, xalqın suverenliyi haqqında təlim, öz-özlüyündə, insan şəxsiyyəti üçün heç bir azadlıqlar zəmanəti vermir." Bununla belə, fikir müxtəlifliyində, "epistemoloji anarxizmdə" (Feyerebend) itib-batmamaq üçün vaxtilə U.Çörçillin deyimini - "Mənə belli olan quruluşlardan ən pisi demokratiyadır, lakin bəşəriyyət hələ ondan yaxşı heç nə kəşf edə bilməmişdir" -rəhbər tutaraq, söhbətimizi davam etdirək. Hər halda, fikir yürütmək üçün bu da bir mövqə seçimidir.

Ə.Abbasov yazır: "Demokratiyanı, sadəcə, bir dövlət idarəçiliyi forması kimi, yaxud müxtəlif mexanizm və qurumların məcmusu kimi təqdim etmək özünü doğrultmur; o, idarəetmə forması olmaqla yanaşı, həm də sivilizasiya, mədəniyyət, siyasi mədəniyyət, şüur və həyat tərzini əhatə edən (azad seçkilər, hər bir şəxsin öz fikrini sərbəst ifadə etməsi, imkan bərabərliyinin təmin edilməsi və s.). Fikrimizcə, Ulu Öndər Heydər Əliyevin "Demokratiya insanların şüurunda dəyişiklik deməkdir. Bu dəyişiklik inqilabla olmur, təkamül yolu ilə, tədricən gedir" fikri demokratiya anlayışının mürəkkəbliyini, onun tədrici təkamülə möhtac olduğunu aydın nəzərə çarpdırır. Bu gün hər bir cəmiyyətin və dövlətin inkişafı demokratiya və insan hüquqlarına hörmət olmadan mümkün deyil. Demokratiya, inkişaf, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı və biri-birini şərtləndirən amillərdir".

İnsan hüquqları müxtəlif iqtisadi və siyasi sistemlərin, ideologiya və mədəniyyətlərin mövcud olduğu müasir dünyamızda insanları və cəmiyyət ədalətin və azadlığın əsasıdır. İnsan hüquqları ideyası məhdud, inkişaf etmə təsəvvürlərindən müasir dövrdə təkamülü yolu keçərək nəticədə sosial və hüquqi statusundan asılı olmayaraq, bütün

insanlara aid olan vahid prinsip və normalar konsepsiyasına çevrilmişdir. Bu konsepsiyalarda bir çox xalqların doktrinalarından, fəlsəfi, siyasi, iqtisadi, hüquq təlimlərindən irəli gələn, müxtəlif əsrlərdə və dövrlərdə formalaşan fikirlər öz ifadəsini tapmışdır.

Bütövlükdə, tədqiqatlar göstərir ki, insan hüquqlarının formalaşması və inkişafı uzunmüddətli bu və ya digər ölkəyə məxsus olan doktrinalar və ənənələrin mübarizəsi ilə müşayiət olunmuşdur. Müasir dövrdə insan hüquq və azadlıqları konsepsiyalarının əsas ideyaları kimi dövlət və şəxsiyyətin qarşılıqlı münasibəti, şəxsiyyətin sosial müdafiəsi, hüquq və vəzifələrin vəhdəti və s. göstərmək olar. Müasir mərhələdə əsas istiqamət kimi bütün siyasətin və təcrübənin insana yönəlməsi ideyası çıxış etməli, həm nəzəriyyədə, həm də təcrübədə fərdi və kollektiv hüquqların müdafiəsini təmin etməlidir.

L.İsgəndərovanın fikrincə, insan hüquqları nəzəriyyəsinin kökləri kontekstində "azadlıq" və "insan hüquqları və azadlıqları" anlayışlarını fərqləndirmək vacibdir. Birinci halda azadlıq dedikdə, fəlsəfi mənada insana və sosial birliyə xas olan öz iradəsinə və mülahizəsinə görə hərəkət etmək, davranmaq imkanı başa düşülür. Bu, artıq müstəqil suveren hərəkət və davranışdır. Azadlıq şəxsiyyətin cəmiyyətdə təşəkkülünün, inkişafının və özünürealizəsinin dəyişməz şərti-

atributuna malik olmaya bilməz. İnsan dünyanı həm yaradıcı, həm də yaradılan kimi çıxış edərək, müəyyən şəkllə salıb dəyişdirir. İnsanın ictimai fəaliyyəti onun həqiqi mahiyyətinin ən dərin ifadəsidir. Bu halda azadlıq subyektə, məhz daxilən xas olan bir zərurət qismində özünü göstərir.

Azadlıq haqqındakı ümumi nəzəri anlayış sərbəst hərəkətin müxtəlif subyektlərinə (sosial qrupa, təbəqəyə, bütövlükdə cəmiyyətə və s.) aid spesifik forma alır. Şəxsi azadlıq anlayışının da öz xüsusiyyətləri var. Ayrı-ayrı insanlar müxtəlif şəraitdə eyni səviyyədə olmayan azadlığa malikdirlər. Lakin azadlıqdan tamamilə məhrum olan insan yoxdur. A.Qramşi haqlı olaraq göstərir ki, "azadlığın ölçüsü insan anlayışına daxildir". Məsələnin bu cəhəti dolayısı ilə linqvistikanın verdiyi məlumatlarda da öz təsdiqini tapmışdır.

İnsan azadlığı - bu, əslində daha məhdud olan konstitusiyaya-hüquqi anlayışdır. İnsan azadlığı (pozitiv-hüquqi mənada) obyektiv hüquqi göstərişlərin və konkret fərdin qanunla məhdudlaşdırılması həddə hərəkət etməsindən ibarət olan subyektiv hüququn demək olar ki, eynidir. Həqiqi insan azadlığı bu çərçivəyə sığarmı? Əsla, xeyir.

İnsan azadlığı - bu, sosial ideal olmaqla yanaşı, həm də şəxsi sərvətdir. Əsl şüurlu tarixi fəaliyyət zəruri olaraq müəyyən sosial ideaların irəli sürülməsini tələb edir. Bunsuz həmin tarixi fəaliyyət heçdir, səmərəsizdir.

Ə.Abbasov göstərir ki, demokratiya insan hüquqları ideyasından daha qədim tarixi köklərə malikdir. Müasir dövrdəki insan hüquqları və demokratiya anlayışları bir-birini tamamlayan kimi görünə bilər, əslində, birincisi ikincisinin mövcud olması üçün ən əsas şərtlərdən biridir. Azad seçkilər

Demokratikləşmə şəraitində insan hüquq və azadlıqları

dir. Azadlıq insana cəmiyyətdə özünü aşkar etmək və bununla yanaşı, cəmiyyətin ümumi rifahına öz töhfəsini vermək imkanı verir.

Azadlığın insana verdiyi imkanlar, öz növbəsində, bütün bəşəriyyətin zənginləşməsinə, təkmilləşməsinə aparır. Dünya, fəlsəfi və ictimai fikir tarixində azadlıq anlayışı yeni bir şey deyildir. Müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı sosial təbəqələrin, siniflərin ideoloqları bu anlayışı öz bildikləri kimi, çox zaman isə bir-birinə zidd olan mənalarda şərh etmişlər. Bunun səbəbi ondan ibarətdir ki, azadlıq anlayışının özü çevikdir, tarixən dəyişkəndir, əhatəlidir, çoxcəhətli və eyni zamanda da ziddiyyətlidir. Vaxtı ilə Hegel yazırdı: "Heç bir ideya haqqında azadlıq haqqında olduğu qədər tam hüquqla deməmişlər ki, bu ideya qeyri-müəyyəndir, çoxmənalıdır, ən böyük anlaşılmazlıqlar doğura bilir və buna görə həqiqətən də doğurur; adətən, heç bir ideya haqqında, eyni zamanda, heç bir ideyadan azadlıqdan olduğu qədər onu bu dərəcədə az başa düşərək bəhs etmirlər". İstər materialistlər, istərsə də idealistlər azadlığın mürəkkəb və son dərəcə çoxcəhətli olduğunu həmişə qeyd etmişlər.

Fəal varlıq olan insan azadlıq

demokratiyanın əsası olmaqla, hər bir şəxsə bərabər və azad səsvərmə hüququnun tanınması, bərabər imkanların təmin edilməsi əsas insan hüquqlarındandır. Bəşəriyyət hər zaman bu hüquqlar uğrunda aparılan mübarizələrə şahid olmuşdur. Hakimiyyətin seçkilər yolu ilə təşkil olunması, vətəndaşların dövlət idarəetməsində iştirak etmə hüququ, birləşmək, sərbəst toplaşmaq və dinc yürüş hüquqlarını demokratiyanın siyasi cəhətdən ifadəsi hesab etmək olar. Siyasi azadlıqların tərkib hissəsi olan seçki, səsvərmə, birləşmə, yürüş, söz və mətbuat azadlıqları demokratiyanın əsas məzmununu təşkil edir ki, bunlar da cəmiyyətdə bərqərar olmazsa, həmin cəmiyyətdə xalq hakimiyyətindən bəhs etmək mümkün deyildir. Hüquqi dövlət, hakimiyyət, bölgüsü konstitution nəzarət, azad seçkilər və s. belə amillər demokratik sistemlərin təminatı kimi insan haqları nəzəriyyəsi baxımından müstəsna əhəmiyyətə malikdir. İnsan hüquqları və demokratiyanın bir-biri ilə sıx bağlı olmasını beynəlxalq birliyin qəbul etdiyi beynəlxalq hüquqi sənədlərin məzmununda da görmək mümkündür. "İnsan hüquqları və Əsas Azadlıqlar haqqında Avropa Konvensiyası"

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

amil - insanın (rasional varlıq kimi) həm özünü, həm də cəmiyyəti idarə edə bilmək qabiliyyətinə malik olması məntiqlidir. Bu məntiq "insanın hüquqlara və azadlığa sahib olmalıdır" ideyasını daha da gücləndirmişdir. Çoxluğun iradəsinə əks etdirən idarəçiliyə və qanunvericiliyə əsaslanan demokratiya, çoxluqla yanaşı, azlığın da hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsini tələb edir. Demokratiya cəmiyyətdə siyasi mədəniyyətin ünsürlərindən biri olan dözümlü-yü de ehtiva etdiyi üçün çoxluğun mütləq hakimiyyətini qəbul etmir. O, eyni zamanda, azlıqda olanların da cəmiyyətin üzvləri kimi hüquq və azadlıqlarının tanınmasını tələb edir. Demokratik cəmiyyətdə eyni hüquqlara, amma fərqli maraq və tələblərə malik fərd və qruplara göstəriləcək dözümlülüyü insan hüquqlarının təmin olunması kimi qiymətləndirmək mümkündür. İnsani dəyərlərə üstünlük verən anlayış olmaqdan çıxararaq, yalnız seçib-seçilmə mexanizminə əsaslanan idarəetmə kimi qəbul edilən demokratiya, antidemokratik və insan hüquqlarını məhdudlaşdırmağa çalışan güclərin hakimiyyəti demokratik yollarla ələ keçirməsinin legitimləşdirilməsi olacaqdır. Demokratiya ilə insan hüquqları arasında birbaşa və vasitəsiz əlaqənin yoxluğu fikri bir çox mütəxəssislər tərəfindən haqlı olaraq ifadə edilərsə də, müqəddərat baxımından hər ikisinin hər zaman bir-birinə ehtiyacları olduğu dənilməzdir.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Demokratiyada başqa mühüm